

HARSÁNYI IVÁN

BŐSÉG ÉS HIÁNY ZAVARA A XX. SZÁZADI SPANYOL TÖRTÉNELEM DOKUMENTÁCIÓJÁBAN

Azok a magyar kutatók, akik egyetemes történeti vizsgálódásaik során a világ sorskerekeit forgató nagyhatalmak XX. századi lépéseit próbálják követni, legalábbis az ún. kapcsolattörténet területén aránylag kedvező helyzetben vannak. Az angol, a német, a francia, az olasz, a szovjet és az észak-amerikai diplomáciai dokumentumok monumentális sorozatainak a létezése fölötti örömükbe legfeljebb annyi üröm vegyül, hogy ezek a sorozatok hazánkban mindössze két-három gyűjteményben található meg. Ráadásul ezeken a helyeken is hol ez, hol az a kötet hiányzik (rendszerint éppen az, amelyikre az adott kutatáshoz leginkább szükség lenne...). A ritkasági faktor a sorozatokat pótolhatatlan kincssé is teszi. Ezért olykor kemény másolási korlátozások is sújtják a meggondolatlan kutatót, aki kandi szemével a diplomáciai kapcsolatok e kötetekben rejtőző titkait óhajtaná kifürkészni. (Mellőzük most azoknak a dokumentumoknak a hiányát, mint közismert kellemetlen tényt, amelyeket a kötetek tudós, de az okmánykibocsátó hatóságok jóindulatától többé-kevésbé függő összeállítói eleve nem kívántak beiktatni a gyűjteményekbe, vagy ezt egyszerűen nem engedélyezték nekik. Végül is tudomásul vehetjük, hogy a politika leginkább a nemzetközi kapcsolatok terén van kitéve hektikus változásoknak. Emiatt egy-egy mesterfogásnak vélt lépést, amelyre kiöltői a maga idején büszkéek voltak, utóbb — a sikertelenség vagy éppen a nemtelen siker folytán — néhány évtized múltán már restellnek.) Mégis: itt kevés az áthághatatlan akadály. A kötetekben többnyire követhetők egy-egy nagy állam külkapcsolatainak diplomáciai állásfoglalásokban, megállapodásokban, követi jelentésekben és levelezésekben megtestesülő megfontolásai. Ha ehhez hozzávesszük a gazdag tájékoztató apparátust (annotált névmutatók, tárgymutatók, helységnevlísták, az egész sorozat útvesztőjében eligazítást nyújtó külön kötetek), kétségkívül az öröm dominálhat egyébként ambivalens érzéseink között. Fokozza az örömünket, hogy a 20. század sorsdöntő évtizedeiről (a Párizs környéki békeszerződések időszakáról, szelektíve a húszas évekről, valamint a harmincas évek második, illetve a negyvenesek első

feléről) kitűnő, hasonló jellegű hazai dokumentumkiadványok állnak rendelkezésre, amelyek viszont minden, kicsit is komolyabb könyvtár polcairól levehetőek.¹

I.

A spanyol *külpolitikáról* nem készült ilyen sorozat. Az okok vizsgálata messzire vezetne. Túl egyszerű lenne megállapítani, hogy Spanyolország a XX. században nem tartozott a világ vagy Európa sorsát számottevően formáló hatalmak közé, így a diplomáciai iratai iránti érdeklődés is csekélyebb. (Magyarország vagy Portugália, ahol létezik ilyen kiadványsor, még kevésbé tekinthető laposztogató nagyhatalomnak.) Végül is az Ibériai félsziget nagyobbik országa a bőven értelmezett évszázad folyamán többször volt az egész világ figyelmét magára vonó nemzetközi események cselekvő vagy szenvedő részese (az 1898-as spanyol–amerikai háborútól a polgárháború évein át a demokratikus átmenet tanulságos időszakáig, amelyek a legkevésbé dokumentált mozzanata ma éppen a külpolitikai háttér).

Valamivel közelebb kerülünk a magyarázathoz, ha abból indulunk ki, hogy a nagyhatalmak diplomáciatörténeti sorozatainak jól szerkesztett spanyol vonatkozású fejezeteiből csinos kis spanyol diplomáciatörténet kerekedik ki. Rádásul ezek válogatása (a Franco-diktatúra hosszú ideig marginalizált nemzetközi státusza miatt) ritkán volt tekintettel a rendszer presztizs-szemponjtaira. Sőt: abban az időszakban (1945–1948), amikor a spanyol kormányzatot ENSZ-szankciókkal sújtották, Nyugaton és Keleten egyaránt készültek a szankciók indoklását célzó, kifejezetten a kényes mozzanatokra összpontosító (olykor épp ezért kissé „féloldalas”) dokumentumkiadványok.

Egyébként a spanyolországi kutatás, a külügyminisztérium iratainak tanulmányozása egyáltalán nem ütközik több akadályba, mint a nagy fontosságú állami iratok kezelésének minden országban szokásos időhatáraiba. A spanyol külügyminisztérium levéltárában (Archivo del Ministerio de Asuntos Exteriores, Madrid) a

¹ Utalhatunk az első világháború utáni közép-európai vonatkozású francia diplomáciai dokumentumok sorozatának első három kötetére. (Documents diplomatiques français sur l'histoire du bassin des Carpates. Vol. 1. Octobre 1918–août 1919. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993.; Vol. 2. Août 1919–juin 1920. Akadémiai Kiadó, 1995.; Vol. 3. Juillet 1920–décembre 1921. Akadémiai Kiadó, 1999.) Lásd továbbá a „Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945” című sorozatnak az 1960–1970-es években szintén az Akadémiai Kiadónál megjelent köteteit, továbbá „A Wilhelmstrasse és Magyarország 1933–1944” című gyűjteményt (Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1968.).

kutató nagyjából a Franco-időszak végéig számottevő korlátozás nélkül hozzájuthat a spanyol külképviseletek jelentéseihez, levelezéséhez vagy akár a külügy olyan belső irataihoz, amelyek valami okból eljutottak valamelyik követséghez, minden olyan országra nézve, amellyel a madridi kormány diplomáciai kapcsolatban állt. Más országokról is találhat dossziékat, ha ezek vékonyabbak is. Ezekből, a mindenkori eseményeken és értékelésükön kívül, figyelemmel kísérheti a diplomáciai kapcsolatok alakulását is, ami Spanyolország esetében több fordulót megért folyamat volt. (A húszas–harmincas években a Népszövetségbe való többszöri be- és kilépés; 1945 után a képviseletek vezetőinek visszahívása Madridból, a Biztonsági Tanács döntése alapján; a Marshall-segélyprogramba és a NATO-ba való bekapcsolódás kudarcot vallott próbálkozása; az ENSZ közgyűlésén évente napirendre kerülő „spanyol ügy” anyagai; a szankciót visszavonó 1950-es határozat után a nyugati nagykövetek egy-két év alatt bekövetkezett visszaszivárgása; a keleti országok emigráns követségei felállításának egyedülálló megoldása „féldiplomáciai” státusban; az 1955-ös ENSZ-felvétel; a keleti blokkországok irányába tett, eleinte burkolt kapcsolatfelvételi ajánlatok, kereskedelmi majd konzuli képviseletek létesítése; sikertelen belépési kísérletek az Európai Közösségekbe; végül a drágán megvásárolt happy end: az EK- és NATO-tagság, illetve az országnak a demokratikus átmenet utáni, valóban kiszélesedő nemzetközi szerepe.

A madridi *Külügyi Levéltárban* az egyes országokra vonatkozó iratcsomók mellett speciális gyűjtemények is találhatóak, pl. a „Második világháború” vagy a „Vasfüggöny” elnevezéssel. Vannak külön kezelt külügyi iratok az 1973-ig közvetlenül Franco által vezetett Miniszterelnökség iratai között is (Kormányelnöki Levéltár). Az AMAE Könyvtárában hozzáférhetők a Külügyminisztérium belső hírleveleinek (esetenként hiányos) gyűjteményei is. Ezek között van, amelyik a külügyi tevékenységet szabályozó törvényeket és rendeleteket közölte; a legfontosabb teljes körűen foglalkozott a minisztériumban zajló eseményekkel, egészen a kisebb-nagyobb kinevezésekig. A fontosabb nemzetközi aktusok természetesen a teljes gyűjteményben rendelkezésre álló hivatalos lapban² is megjelentek. Hiány persze itt is akad: a budapesti követség 1941. évi jelentéseinek az AMAE-ben nyoma veszett, egy olyan országban, ahol a levéltárak — legalábbis azóta — nem szenvedtek erőszak okozta károkat. Ha babonás lennék, megdermednék attól, hogy a MOL-ban viszont a madridi magyar követség 1941-es jelentései váltak köddé...

Akárcsak a hitleri Harmadik Birodalomban, a falangista Nemzeti Mozgalomnak (Movimiento Nacional) saját, pártjellegű külügyi szolgálata is volt, amely idő-

2 A köztársaság időszakában Gaceta de Madrid, 1939 márciusáig; a francóista oldalon Boletín Oficial de Estado (BOE), 1936 augusztusától.

ről időre ugyancsak bocsátott ki hírlevelet. Más időszakokban a falangista párt általános belső bulletinjében³ bukkannak föl a nemzetközi kapcsolatokba bevilágító dokumentumok.

A legalaposabb spanyol és külföldi kutatók természetesen nem elégedtek meg a külföldi diplomáciai kiadványsorozatok mégoly gondosan válogatott anyagaival sem. Munkáik közül lehetetlen akár csak a legfontosabbakat is felsorolni. Négyet azonban — megkockáztatva a válogatás szubjektivitását — mindenképpen meg kell említeni, mint amelyek számot tarthatnak más országok kutatóinak az érdeklődésére is. Az első Palomares Lerma „Mussolini és Primo de Rivera. A diktátorok külpolitikája” című könyve.⁴ A par excellence külpolitikai érdeklődésű szerzőtől hiába várnánk a két diktatúra belpolitikai párhuzamba állítását. Ezzel szemben mindkét ország, és részben Franciaország levéltári anyagai alapján, nagy mélységben vizsgálja nemcsak a két kormányzat diplomáciai kapcsolatát, hanem az együttműködés más területeit, sőt az olasz kormányzat törekvését is arra, hogy biztosítsa közvetlen spanyolországi befolyását az ott élő vagy dolgozó olaszok és szervezeteik révén. (Kiepipítették pl. a fasiszta párt szervezeteit ott, ahol nagyobb számban voltak jelen olaszok.)

Meg kell említeni egy NDK-beli szerző, Dankelmann írását is, aki annakidején a (keleti) német levéltárak nem mindenki számára nyitott részeibe is behatolva figyelemre méltó objektivitással írta meg „Franco Hitler és a nyugati hatalmak között” című könyvét.⁵ Jelentős újdonsága volt, hogy feldolgozta a spanyol üzletekben érdekelt német ipari és kereskedelmi cégek születésük idején titkos iratait is.

A harmadik igen fontos könyv („Az elszigetelt Franco”)⁶ Porteróé, aki Anglia és az USA levéltárait vizsgálta meg, messze a publikált anyagok határán túl. Könyve különösen angol viszonylatban szolgál nem kevés meglepetéssel. Újdonság pl. az 1946 februári Bevin–Bidault találkozáson egy, a jelen lévő Mallet londoni francia nagykövet által lejegyzett, Bidault-t meghökkentő mozzanata, amikor a brit külügyminiszter fölhívta francia kollégája figyelmét: a jövőbeni spanyol átmenetben a hadsereg nagy szerepet fog játszani, ezért a brit kormány előreláthatólag vétőt fog emelni minden javaslat ellen, amely a köztársaság visszaállítását kívánja,

3 Boletín Oficial de la Falange Española Tradicionalista y de las Juntas Ofensivas Nacional-Sindicalistas.

4 *Palomares Lerma, Gustavo*: Mussolini y Primo de Rivera. Política exterior de dos dictadores. Eudema S. A. Universidad, Madrid, 1989.

5 *Dankelmann, Otfried*: Franco zwischen Hitler und den Westmächten. VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin, 1970.

6 *Portero, Florentino*: Franco aislado. La cuestión española 1945–1950. Aguilar, Madrid, 1989.

mivel ez a katonai vezetők számára elfogadhatatlan. „Elismerte, hogy ha Franco és a köztársaság között kell választania, a Egyesült Királyság az előbbit választja.”

Végül a legutóbbi kiadványok közül nekünk szóló érdekességénél fogva kiemelkedik Matilde Eiroa „Franco kapcsolatai Közép- és Kelet-Európával (1939–1955)” című könyve.⁷ Különös érdekessége, hogy könyvében csehszlovák, bolgár és magyar diplomáciai iratokra is hivatkozik, valamint azoknak a képviselőknek, illetve vezetőiknek bizonyos anyagaira, amelyeket a szovjet szférába került országok száműzött politikusi létesíthettek Madridban spanyol és más nyugati támogatással. Rendkívül érdekesek azok a részek, ahol a keleti blokkországokból származó emigránsok belső küzdelmeit ismerteti: szinte minden emigráció körében két (vagy több) csoport küzdött a spanyol elismertetésért, nem kevés gondot okozva ezzel a spanyol külügy vezető tisztviselőinek.

Az utóbbi időben történtek kísérletek, ha nem is a XX. századi spanyol külpolitika monografikus történeti összegezésére, de legalább ennek az előkészítésére. Igényes nemzetközi szimpozionumok révén igyekeznek átfogni az évszázad legfontosabb spanyol vonatkozású nemzetközi eseményeit és a spanyol külpolitika reagálásait. Ennek a terméke a Javier Tusell által összefogott szimpozionum anyagát tartalmazó, 1997-ben megjelent, „Spanyolország külpolitikája a XX. században” című kötet.⁸ Ám — bár talán illetlenség, ha a vállalkozásba bevont magyar szerző bíráló megjegyzést tesz a pompás, vastag kötetre — helyenként csak az eddigi vizsgálódás komoly hézagaira hívja föl a figyelmet. Hiányzik belőle például az első világháború ellentmondásos spanyol külkapcsolatainak az alapos tárgyalása, illetve ezt egyetlen, a germanofil irányzat egy jellegzetes képviselőjének arculatát bemutató tanulmány igyekszik pótolni.

Érdeklődésre tartanak számot az ibériai diktátorok, Franco és a portugál Salazar kapcsolatairól, kormányaik viszonyáról az utóbbi években napvilágot látott elemzések, a már említett Eiroa tanulmányában, illetve De la Torre Gómez és Jiménez Redondo nagy forrásbázisra alapozott kötetében.⁹ Ezekből az 1939-ben aláírt „Ib-

7 *Eiroa San Francisco, Matilde*: Las relaciones de Franco con Europa Centro-Oriental (1939–1955). Ariel Historia, Barcelona, 2001.

8 La política exterior de España en el siglo XX. Director: Javier Tusell. Universidad Nacional de Educación a Distancia, Madrid, 1997.

9 *Eiroa San Francisco, Matilde*: Las relaciones Franco-Salazar. Asistencia e intervención portuguesa en la política española. Historia 16, 1997. augusztusi, 256. sz.; *De la Torre Gómez, Hipólito*: La relación peninsular en la antecámara de la guerra civil de España (1931–1939). Universidad Nacional de Educación a Distancia, Mérida, é. n. (kb. 1989); *Jiménez Redondo, Juan Carlos*: Franco e Salazar. As relações luso-espanholas durante a guerra fria. Assirio & Alvim, Lisboa, 1996.

riai paktum” szokásos magyarázatain messze túlmenő motiváló tényezők bontakoznak ki.

Nem pusztán hazafiúi dicsekvésként, hadd fejezzem be a külpolitikáról szóló részt azzal, hogy a spanyol történelem XX. századáról a magyar levéltárakban található források egyáltalán nem mellékesek. Erről tanúskodik az az érdeklődés, amit a spanyol történészek körében ennek a rejtőző kincsnek minden, számukra hozzáférhető nyelven való publikációja kivált. Elsősorban a Magyar Országos Levéltár, a Hadtörténeti Intézet és a Politikátörténeti Intézet Archivuma bővelkedik olykor a legjobb spanyol monográfiákban sem tükröződő fontos információkban.

II.

Nem volna igazságos, sem reális, ha a források körét a külpolitikai iratok körére korlátoznám. Ám helyszűke miatt — mint az első esetben is — többnyire a forrás-csoportok jellegére tett utalásokra kell szorítkoznom.

A *belpolitika* forrásbázisát az 1960-as, még inkább az 1970-es években közzétett nagy *dokumentumsorozatok* alapozták meg. Ezek egy Spanyolországban igen elterjedt forráskiadvány-műfajt, a *vegyes forrásközlést* reprezentálják. Köteteikben hol egyszerű kronológiai sorrendben, hol ezen belül tematikusan is rendezve egymás mellett sorakoznak alkotmányok (ezekben Spanyolország igen gazdag: a 19. és a 20. században több mint egy tucat van belőlük, a tervezeteket nem számítva), jelentősebb törvényhozási aktusok, nemzetközi szerződések, államfői nyilatkozatok, pártprogramok, pártközi szerződések, szociális vagy művelődési dokumentumok, alapvető kisebbségi programok, jellegzetes politikusi megnyilvánulások (beszédok, előadások, újságcikkek), vitairészletek stb. stb. Közülük a legjelentősebbekre érdemes föl hívni a figyelmet. Még az 1970-es évek első felében született a sok szerzőt összefogó María Carmen García-Nieto irányításával „A jelenkori Spanyolország alapdokumentumai” című monumentális sorozat,¹⁰ amely 1808-tól 1973-ig 11 kötetben sorakoztatja a forrásértékű okmányokat és szemelvényeket. Maga a Franco-korszakot tárgyaló 11. kötet több mint ezer oldal. Hasonlóan jelentős Fernando Díaz-Plaja néhány évvel előbb született, igaz, lazább sorozat- és kötetszerkezetű négykötetese,¹¹ amely ennek dacára, a maga korában betöltött

10 Bases documentales de la España contemporánea. 1–11. köt. Guadiana, Madrid, 1971–1973.

11 Két legfontosabb kötete a polgárháború és a Franco-rendszer időszakát tárta az olvasó elé. *Díaz-Plaja, Fernando: La guerra de España en sus documentos*. Ediciones Marte, Barcelona, 1966.; *La posguerra española en sus documentos*. Plaza & Janés, Barcelona 1975.

hézagpótló szerepe mellett ma is sok érdekességet rejt. A demokratikus átmenet után is születtek fontos kiadványok. Manuel Tuñón de Lara hatalmas, 11 kötetes sorozatát, amely monografikusan dolgozza föl az egész spanyol történelmet az ókortól egészen az 1980-as évekig, utólag ugyancsak megfajult két vastos dokumentumkötettel; közülük a második „Szövegek és dokumentumok az újkori és jelenkori Spanyolország XVII–XX. századi történetéből” címet viseli.¹² Végül álljon itt egy, a '90-es éveket képviselő kötet, amelynek sokszerzős kollektíváját Antonio Fernández García koordinálta. Ez a „Spanyolország jelenkori történetének dokumentumai” című kötet¹³ sem változtatott a közölt dokumentumok festői sokszínűségén. Ennek a magát makacsul tartó műfaji megközelítésnek lehetnek hátrányai (amelyeket számos kisebb jelentőségű, szűkebb spektrumú forráskiadvány enyhít). Van azonban előnye is, amiért érdemes művelni: olyan komplex képet nyújt egy-egy korszak problémáiról, erőiről és megközelítéseiről, amely a történelmi megismerés számára pótolhatatlan.

A forrás publikációk közül érdemes kiragadni — csak mintának — egy kötetet, amely mutatja, hogyan tűnnek el a gondos kutatás nyomán bizonyos hézagok a század történeti térképéről. José María Thomas a kilencvenes években kritikailag feldolgozta a falangista párt „Ideiglenes Parancsnoki Juntájának” ülésein vezetett jegyzőkönyveket,¹⁴ az ott hozott határozatokat, 1936 decemberétől 1937 március végéig. Ez a korszak, mielőtt Franco, 1937 április 1-jén, más pártokkal együtt a Falangét is belegyúrta a maga vezéri állampártjába, a „tisztá” falangizmus végnapjainak pompás képét nyújtja.

A kutatóknak jelentős segítséget nyújtanak különböző *kézikönyvek*, amelyekben utánanézhet személyeknek, dátumoknak, helyszíneknek, szervezeteknek. A kifejezetten kronológiai kiadványok mellett itt jelentősek azok a spanyolul különös módon „szótárnak” (diccionario) becézett kislexikonok, amelyek a század jelentősebb történelmi személyiségeit mutatják be, királyoktól tudósokon, művészeken és politikusokon át a toreróig. Legutóbb, 1999-ben a Salvat kiadó örvendeztette meg az érdeklődőket ilyen népszerűbb kiadvánnyal.¹⁵ (Egy évvel korábban

12 Historia de España dirigida por Manuel Tuñón de Lara. T. XII. Textos y documentos de Historia Moderna y Contemporánea (siglos XVIII–XX). Labor, Barcelona, 1988.

13 Fernández García, Antonio (és mások): Documentos de Historia Contemporánea de España 1808–1996. Actas, Madrid, 1996.

14 Thomas, José María: Actas de las reuniones de la Junta de Mando Provisional de Falange Española de las JONS celebradas durante el período 5 de diciembre de 1936–30 de marzo de 1937. Historia Contemporánea 7, 1992.

15 Diccionario de los Españoles del siglo XX (Coordinación: Montse Urbano). Salvat Editores S. A., 1999.

a 19. század kutatói vehettek a kezükbe hasonló, igen hasznos kötetet.¹⁶) Akinek pedig többre van szüksége, megtalálhatja a közéleti szereplőkről évről évre kiadott vastag köteteket, igaz, egyenként negyven-ötvenezer forintnak megfelelő összegért. Ezekben a szereplők születési és halálozási dátumai már napra pontosan vannak föltüntetve, és hosszú szócikkek foglalkoznak velük. Enyhíti a helyzetet, hogy a rangosabb könyvruházakban a vékonypénzű vásárló leülhet a könyvvel, és kijegyezheti belőle a legszükségesebb adatokat.

Hasonlóképpen fontosak az újabban megjelent, természetesen nem előzmény nélküli *szervezettörténetek*. Számos korábbi rangos kötet után legújabban Rodríguez Jiménez írta meg például a Falange történetét.¹⁷ Ez a korábinál szélesebb sajtókutatás és az egykori résztvevőkkel folytatott nagy számú mélyinterjú révén ad többet elődeinél, amelyekről egyébként kimondja: nagy segítséget nyújtottak neki.

Csak az említés erejéig foglalkozhatok a számos XX. századi személyiségéről készült terjedelmes *történetírói életrajzokkal*, taláломra rábökve a század elején működött nagy konzervatív politikus, Antonio Maura vagy a szocialista pártot évtizedekig vezető Rodolfo Llopis nagyívű biográfiáira.¹⁸

Külön kell foglalkoznunk a spanyol történelem nagy XX. századi témájának, a második köztársaságnak, az 1936–1939-es *polgárháborúnak*, és a hozzá vezető szociális-politikai küzdelmeknek a forrásaival. A bőség itt, ami a köztársasági oldalt illeti, igen nagy. A XXI. század elején már minden nagy forráscsoport hozzáférhető. Az egyik azoknak az iratoknak a köre, amelyek a köztársaság vereségekor Franco kormányzatának a kezébe kerültek. A másik az egyes fontos emigráns pártok fondjaival az emigrációból hazakerült irattömeg. Gyakorlatilag minden párt és szervezet anyagai szinte teljes terjedelmükben kutathatók. Ezeket a legtöbb esetben több kötetes levéltári tájékoztató kiadványok teszik könnyebben megközelíthetővé. Még a jelenleg nem jelentős befolyású anarchista áramlat iratai is jól rendezett fondokban rendelkezésre állnak. Ma már a szovjet kommunista pártnak és a Kommunista Internacionálénak a Moszkvában található spanyol vonatkozású iratai is tanulmányozhatók. Ezekre épültek hevenyészett botránykrónikák és meg-

16 *Ruiz Cortés, Francisco–Sanchez Cobos, Francisco*: Diccionario biográfico de personajes históricos del siglo XIX español. Rubinos 1860 S. A., Madrid, 1998.

17 *Rodríguez Jiménez, José Luis*: Historia de la Falange Española de las JONS. Alianza Editorial, Madrid, 2000.

18 *González, María Jesús*: El universo conservador de Antonio Maura. Biblioteca Nueva, Fundación Antonio Maura, Madrid, 1997.; *Vargas, Bruno*: Rodolfo Llopis (1895–1983). Una biografía política. Planeta, Barcelona, 1999.

alapozott történettudományi elemzések is.¹⁹ Ennek a forráscsoportnak a bemutatásához azonban önálló tanulmány kellene.

A XX. század történései nem világíthatók meg a főszereplők *emlékiratai* és a velük készített retrospektív mélyriportok nélkül. Szerencsére az utóbbi száz év történetének több száz kiemelkedő szereplője tartotta elengedhetetlennek (talán a gyakori „rendszerátalakítások” miatt...), hogy jól vagy kevésbé jól dokumentált, őszintébb vagy szerezcsenmosdatás-szerű visszaemlékezésekben adjon számot tevékenységéről. Maga Franco is, élete utolsó éveiben, hangszalagra mondott bizonyos, korántsem teljes körű memoár-részleteket.²⁰ Családtagjai, közvetlen munkatársai, háznépe, orvosai körében is születtek életének a részleteiről tudósító írások. A legutóbbi időben megjelent memoárkiadványok közül kiemelkedik „Az átmenet emlékezete” című gyűjtemény (1999),²¹ amely visszaemlékezés-részletek és riportok százait vonultatja föl közel nyolcszáz oldalon. Különös jelentősége abban van, hogy (lévén tárgya jórészt a levéltári kutatási határon túlmenő) számos, okmányokkal egyelőre nem dokumentálható mozzanatra vet fényt.

Nagy szerepet játszanak a történetírás színesebbé tételében azok az írások, amelyek *egy-egy részfolyamat vagy társadalmi-politikai irányzat* viszonylag kerek rajzát adják. Valóban csak a legutóbbi időszak kiadványaira utalva ilyen a baszk terrrorszervezet, az ETA Antonio Elorza által koordinált története,²² a polgárháború egészségügyének nyomdakész, rövidesen megjelenő nagymonográfiája (szerzője az élő szereplő dr. Francisco Guerra), illetve az 1936–1939 közötti, a háborút megörökítő dokumentum- és játékfilmekről szóló, Magi Crusells készítette feldolgozás.²³ Érdekes cenzúratörténet is született (Neuschäfer).²⁴ Egykori szereplők keze munkájaként először nyerhetünk összefoglaló képet a spanyol átmenet felé mutató

19 Az előbbire jó példa *Stéphane Curtois*-nak és *Jean Louis Pannénak* „A kommunizmus fekete könyvé”-ben megjelent, tévedésektől és csúsztatásoktól hemzsegő tanulmánya (A kommunizmus fekete könyve. Bűntény, terror, megtorlás. Nagyvilág, h. n., é. n. 341–360. p.); a másodikat „A kommunizmusok évszázada” című könyv spanyol tárgyú cikkének a szerzője példázza a témáról megjelent írásaiban, így könyvében (*Skoutelsky, Rémi: L'espoir guidaît leurs pas. Les volontaires français dans les brigades internationales 1936–1939. Paris, 1998.*) ill. cikkében (In: *Le siècle des communismes. Les Éditions de l'Atelier, 2000.*)

20 *Franco Bahamonde, Francisco: Apuntes personales del Generalísimo sobre la República y la guerra civil. Fundación Nacional Francisco Franco, Madrid 1987.*

21 *Memoria de la Transición. Coordinado por Santos Juliá, Javier Pradera y Joaquín Prieto. Taurus, Madrid, 1996.*

22 *Elorza, Antonio* (és mások): *La Historia de ETA. Ediciones Temas de Hoy, Madrid, 2000.*

23 *Crusells, Magi: La Guerra Civil española: cine y propaganda. Ariel, Barcelona, 2000.*

24 *Neuschäfer, Hans Jörg: Adiós a la España eterna. La dialéctica de la censura. Novela, teatro y cine bajo el franquismo. Anthropos, Barcelona, 1994.*

első nagy szélrohamról, az 1962-es müncheni találkozóról, ahol száznál több ott-honi és emigráns politikus együtt foglalt állást Spanyolországnak az Európai Gazdasági Közösségbe való belépése mellett, egyben leszögezve, hogy Franco kormánya nem illetékes erről tárgyalni. Az egykori résztvevők egyikének, a liberális monarchista Joaquín Satrústeguinek a szerkesztésében megjelent könyvből²⁵ nemcsak az egykori sajtóközleményeket, és a Franco-kormányzat reagálásait követhetjük nyomon, hanem a találkozó akkor érthető okokból meg nem szellőztetett belső anyagait, az ottani, olykor meglepő személyes találkozások dokumentumait. Ilyen volt pl. a katolikus-monarchista Gil Robles négyszemközti párbeszéde Rodolfo Llopisszal, a szocialista párt főtitkárával, aki kijelentette neki: „Szeretnénk, ha Barcelona grófja tudná: mi szocialisták elfogadnánk egy monarchiát, ha ezt a spanyol nép szavazataival jóváhagyja.” Nagyvonalú vállalkozás a Santos Juliá által összefogott monográfia is, amely „Politikai erőszak a XX. századi Spanyolországban”²⁶ címen helyezi objektív megvilágításba a megtorlásnak a század Spanyolországában hosszú időszakokon át teljes fordulatszámom (és valamilyen mértékben 1975-ig szinte mindig) működő gépezeteit.

Olyan diktatúra történeti megismerésében, ahol egyetlen személy kezében összpontosult az állam, a kormány, a hivatalos egypárt, a hadsereg, és a hivatásrendi tanácskozó gyűlés vezetése, nyilván óriási szerepe van az államfő (jelen esetben *Francisco Franco Bahamonde, a Caudillo*) megnyilvánulásai elemzésének. Itt egyszerre állapítható meg a bőség és a hiány zavara. Egyrészt Franco kultusza miatt minden kis beszéde, írása azonnal, többnyire teljes terjedelemben megjelent, majd „A Caudillo szavai” címmel időnkénti kronologikus kötetekben is napvilágot látott. Az utókor ismerheti azokat a politológiai és irodalmi (!) eszmefuttatásait is, amelyekkel annakidején álnéven lépett a nyilvánosság elé. („A faj” című, megfilmesített forgatókönyvét, illetve a szabadkőművesség elleni irgalmatlan megtorló-hadjáratát eszmeileg megalapozni kívánó terjedelmes cikksorozatát.) Mindez azonban csak a jéghegy csúcsa. A Caudillo után óriási iratanyag maradt, amelynek a fennmaradt és közismerten létező részéhez is csak részleges a kutatók hozzáférése. Halála után megkezdődött iratainak a részleges publikálása, ami koncentrikus körökben szélesedik: előbb nyolc, majd húsz kötetben adott közre válogatást belőle a Francisco Franco Alapítvány által felkért Suárez Fernández.²⁷ A könyv cím-

25 *Satrústegui, Joaquín* (és mások): Cuando la transición se hizo posible. El „Contubernio de Múnich”. Tecnos, Madrid, 1993.

26 *Juliá, Santos* (és mások): Violencia política en la España del siglo XX. Santillana, Madrid, 2000.

27 *Suárez Fernández, Luis*: Francisco Franco y su tiempo. 1–8. köt. Azor, Madrid, 1987.

lapján afféle alcímként szerepel az „Acceso exclusivo a los archivos de Franco” („Kizárólagos hozzáféréssel Franco levéltárához”) mondat. Ez igen széles merítésű, heterogén gyűjtemény; az államfő kezén átment idegen dokumentumokat is közöl; ad abszurdum: a Komintern VII. kongresszusának Dimitrov beszámolója alapján hozott 1935-ös határozatából is szerepel benne egy terjedelmes rész. Noha nyilván igen értékes forráscsoportról van szó, úgy tűnik: bizonyos mozzanataiban az elhallgatásos manipulációról az agyonbeszéléses manipulációra való áttérés jegeit mutatja. Azzal is lesz dolga a kutatónak, hogy összevesse a közölt beszédszövegeket az újságokban a maguk idején közölt változattal. E téren már az életében megjelent gyűjtemények esetében is célszerű az óvatosság. Nem akarom azonban eltúlozni a hiányokat. Éppen, mert Franco annyiféle állami és társadalmi szervezetnek volt a vezetője, nagyon sok helyen férhetők hozzá az általa szignált, esetenként maga szerkesztette iratok. Ennek köszönhető, hogy sok színvonalas életrajz készült róla, a legkülönbözőbb politikai és szakmai megközelítéssel. Volt, amelyikhez még maga adott kiegészítő felvilágosításokat. Az utóbbi évtizedből Javier Tusell, Paul Preston, Stanley G. Payne terjedelmes, jól dokumentált, illetve Pablo Fusí népszerűsége dacára alaposan elemző Franco-biográfiája emelhető ki.²⁸ Ám készült a Caudillóról pszicho-életrajz,²⁹ sőt nyíltan ál-önéletrajként készített írói pályarajz is,³⁰ olyan apparátussal, amely történésznek is becsületére válna. A környezetéhez tartozók érdekes visszaemlékezései közül a legérdekesebb orvosáé, illetve mellette hadsegédi szerepet betöltött unokatestvéréé, Franco Salgado-Araujoé.³¹

A zaklatott történetű országban olyan speciális forráscsoportra is figyelni kell, mint a sokszázézer főnyi *köztársasági emigráció iratanyaga*. Ennek a „hivatalos” része, az 1939-től 1977-ig a száműzetésben működött köztársasági emigráns kormány irattára már hazakerült. Ennél azonban sokszorta nagyobb dokumentumtömegről van szó. A példátlan összetételű (a tudósok és a művészek, a politikusok és a technikusok java körére kiterjedő) diaszpóra mintegy 30 ország területén (Mexikótól és Franciaországtól Moszkváig) számtalan periodikát, szakkönyvet, brosúrát, szépirodalmi munkát jelentetett meg. Ezek összegyűjtéséről a madridi képviselőház 2000-ben hozott döntést, a megfelelő pénzeszközöket is hozzárendelve a

28 Tusell, Javier: *Franco en la guerra civil*. Tusquets, Barcelona, 1992.; Preston, Paul: *Franco Caudillo de España*. Grijalbo, Barcelona, 1994.; Payne, Stanley G.: *Franco. El perfil de la Historia*. Espasa Calpe, Madrid, 1992.; Fusí, Juan Pablo: *Autoritarismo y poder personal*. El País, Madrid, 1985.

29 González Duro, Enrique: *Franco. Una biografía psicológica*. Temas de Hoy, Madrid, 1992.

30 Vázquez Montalbán, Manuel: *Autobiografía del general Franco*. Planeta, Barcelona, 1992.

31 Gil Vicente, dr.: *Cuarenta años juntos con Franco*. Planeta, Barcelona, 1981.; Franco Salgado-Araujo, Francisco: *Mi vida junto a Franco*. Planeta, Barcelona, 1977.

feladathoz. Hogy a történézmunka nem légüres térben folyik, arra az utal, hogy ezt a látszólag száraz szakkérdést viharos politikai vita kísérte. A baloldal, de a nemzeti kisebbségi pártok képvisellete is azt akarta, hogy a határozatban valamilyen módon utaljanak arra, milyen körülmények között keletkezett ez a hatalmas iratanyag. Magyarán: el kívánták ítélni az 1936 júliusi lázadást és vezetőit, mint annak a felelőseit, hogy ez a nagy létszámú és igen értékes embertömeg kénytelen volt külföldön menedéket keresni, és alkotó munkát végezni. Ez a javaslatuk a külügyi bizottságban még egy szavazatnyi többséggel átment, és bekerült a parlamenti naplóba is; a plénumon már hasonló minimális többséggel elutasították. Persze az emigráció legfontosabb adatait és történeti röppályáját már korábban jó néhány munka próbálta föltárni, közülük magasan kiemelkednek Eduardo Pons Prades, Rafael Abellán és Javier Rubio terjedelmes tudományos összegezései.³²

A „bújdosó köztársaság” dokumentációs problémájának a visszája, amely persze kevesebb viszontagság közepette formálódott, a „*bujdosó királyság*” *forrásainak* a kálváriája, amely korántsem fejeződött be a köztársaság vereségével. Attól kezdve, hogy 1931 áprilisában XIII. Alfonz király elhagyta az országot, a király lakhelyein, Franciaországban, Svájcban, majd Olaszországban számottevő irathalmaz torlódott fel. Ez jelentősen tovább szaporodott, amikor Don Juan de Barcelona, a király fia a portugáliai Estorilban létrehozta a királyság emigráns központját, saját magántanácsával, irattárával. Franco 1947-ben ugyan formálisan helyreállította a (formálisan általa kétségbe soha nem vont) monarchiát, de ennek trónjára további 28 évre önmagát ültette, létrehozva a Királyi Tanácsot és a Régenstanácsot stb. Így egyszerre két helyen szaporodtak a királyságra vonatkozó feljegyzések, határozatok, Madridban a törvények és a rendeletek is. Szerencsére ezek az iratok nem forogtak kockán. Már a hetvenes évek közepén nagy csokrot publikált belőlük López Rodó, aki egyszerre volt a Franco rendszer prominens kormánypolitikusa, és Don Juan magántanácsosa. Sok kötetnyi emlékirata is nagy mennyiségű forrásértékű részletet és információt hordoz a királyság esélyeinek alakulásáról. Azóta a monarchia „hosszú menetelésének”³³ (López Rodó) vége szakadt és az iratok immár Madridban vannak — több helyen. A monarchia dokumentumai között igen tanulságosak (és ma már kötetbe gyűjtve is olvashatók) az 1975 november végén beiktatott I. János Károly király beszédei. Elolvasásuk sok

32 *Pons Prades, Eduardo*: Los derrotados en el exilio. Bruguera, S. A., Barcelona–Bogotá–Buenos Aires–Cáracas–México, 1977.; *Abellán, José Luis*: El exilio español de 1939. 1–6. köt. Taurus, Madrid, 1976.; *Rubio, Javier*: La emigración de la guerra civil de 1936–1939. 1–3. köt. Editorial San Martín, Madrid, 1977.

33 *López Rodó, Laureano*: La larga marcha hacia la monarquía. Noguer, Barcelona, 1977.

tekintetben magyarázza azt a folyamatot, amelynek során a monarchia perspektívája és ténye a spanyolok nyugalmat és békét akaró többsége számára hosszabb idő során nemcsak elviselhetővé, de elfogadottá is vált.

Fokozatosan hozzáférhetővé váltak a bíróságok, a különböző belügyi szervek, a gazdasági központok (pl. az állami Iparintézet, az INI) levéltárai is. A rendszer gazdaságpolitikájának hatalmas ívű, többezer oldalas elemzését végezte el már az 1970-es években az Ángel Viñas vezetete szerzői kollektíva.³⁴ Több átfogó elemzés készült a spanyol gazdaság évszázadáról. Itt a számítógépes adatfeldolgozás lehetőségei különösen sok ponton tettek lehetővé jelentős korrekciókat. Feltétlenül megemlítendő Nadal neve, aki több ilyen vállalkozásban is részt vett.³⁵ Igényes elemzések születtek a nemzetiségi tartományok 20. századi történetéről.

Se szeri, se száma az értékes és érdekes magánlevéltáraknak, amelyeket valóban magánszemélyek vagy szellemi hagyatékuk kezelői, politikai vagy egyéb szervezetek működtetnek. Ezek között említést kell tennem néhány *intézményről*, amelyek tudósok nagyobb csoportjainak az összefogásával igyekeznek igényes rendezvényeken föltárni és elemezni a 20. század nagy történeti forrásait. Ezek számára a történelem természetesen csak a művelendő diszciplínák egyike, foglalkoznak politikatudományi, szociológiai, gazdaság- és művelődéspolitikai, egészségügyi, oktatási, pszichológiai és nemzetközi kérdések vizsgálatával is. Ilyen a jobboldali Néppárt intézete, a rangos Antonio Cánovas del Castillo Alapítvány, a szocialista párthoz kapcsolódó Pablo Iglesias Alapítvány és a kommunista párthoz közel álló Marxista Kutatások Alapítványa.

Ami pedig a címben említett bőséget és hiányt illeti, a hazai kutató inkább csak arra panaszkodhat, hogy nem áll rendelkezésére az az anyagi *bőség*, amely lehetővé tenné, hogy hosszabb spanyolországi tartózkodás segítségével enyhítse tudásának *bőséggel* található *hiányait*.

34 Viñas, Ángel (és mások): Política comercial exterior en España 1931–1975. 1–2. köt. Banco Exterior de España, Madrid, 1979.

35 Nadal, Jordi – Carreras, Albert – Sudrià, Carles: La economía española en el siglo XX. Una perspectiva histórica. Ariel, Barcelona, 1994.; Catalán, Jordi: La economía española y la segunda guerra mundial. Ariel, Barcelona, 1995.

